

Tadeusz MADAŁA

PRYWATNA BIBLIOGRAFIA

Monopol informacji był jedną z najbardziej chronionych „zdobyczy socjalizmu” w powojennej Polsce. Jego naruszenie i powstanie drugiego obiegu wydawniczego w znacznym stopniu przyczyniło się do klęski komunizmu. Jakkolwiek niezależne wydawnictwa ukazywały się w Polsce od połowy 1976 r. (okres od lipca 1944 do roku 1951 to zupełnie inna epoka), to dopiero od powstania „Solidarności” ruch wydawniczy poza cenzurą stał się zjawiskiem masowym. Biuletyny komisji zakładowych, czasopisma i książki wydawane przez różne struktury NSZZ „Solidarność” oraz organizacje polityczne, młodzieżowe i inne zyskiwały szeroką poczytność. W okresie szesnastu miesięcy legalnej działalności „Solidarności” niezależny ruch wydawniczy rozrósł się i okrzepł na tyle, że był w stanie nie tylko przetrwać represje po 13 grudnia 1981 r., ale znacznie powiększyć swój stan posiadania. W wymiarze społecznym dzisiaj ta tzw. bibuła nikomu nie zagraża, nie interesuje już policji, a cenzura nie istnieje... Dla bibliografii urzędowej jest to jednak w dalszym ciągu drugi gatunek, gorszy rodzaj publikacji, którego nie ujmuje się w bieżących pracach dokumentacyjnych, powołanych do tego celu instytucji.

Obowiązek rejestracji dorobku niezależnego ruchu wydawniczego „Solidarności” wzięły na siebie osoby prywatne. Kilku autorów ukrywających się pod pseudonimami, zmuszo-

nych do zachowania zasad konspiracji, zdołało opublikować kilka zestawień bibliograficznych rejestrujących druki, zanim jeszcze Biblioteka Narodowa ze swoim Instytutem Bibliograficznym zdążyły dokonać czegokolwiek na tym polu. Niezależna, prywatna działalność bibliograficzna dysponuje już poważnym dorobkiem. Zdecydowane pierwszeństwo przypada tutaj Józefie Kamińskiej (pseudonim) i jej *Bibliografii publikacji podziemnych w Polsce 13 XII 1981 – VI 1986*¹. Publikacja ta doczekała się kilku recenzji w prasie krajowej. Ograniczymy się więc tutaj tylko do przypomnienia, że opisuje ona 1454 tytuły czasopism, 2171 tytułów książek i broszur oraz, co jest nowością w polskiej bibliografii, 100 nagrań magnetofonowych. Łącznie 3725 pozycji. Zawiera też przegląd bibliografii opisujących druki poza cenzurą, a także, zaopatrzoną w zestawienia i wykresy, krótką monografię dorobku wydawniczego po wprowadzeniu stanu wojennego. Ogromnie cenne są indeksy: osób, wydawców i drukarzy, geograficzny miejsc wydania i druku oraz indeks serii wydawniczych. Warto tu może dodać, że liczba drukarni w rzeczywistości była nieco mniejsza, niż podaje to indeks. Był taki zwyczaj, że ta sama drukarnia nosiła w okresie swojego istnienia imiona różnych patronów. Dotyczy to głównie drukarni używających w swojej nazwie przymio-

¹ Paris 1988, ss. 555.

tnika „polowa”. Zauważa to Kamińska m.in. przy opisie „Informatora Regionu Środkowo-Wschodniego NSZZ „Solidarność”” (poz. 416), czy „Roztocza” (poz. 940). W tym drugim przypadku dwie różne nazwy tej samej drukarni niepotrzebnie znalazły się w indeksie wydawców i drukarzy jako dwie odrębne instytucje. Ta sama drukarnia drukując nie znany Kamińskiej nr 8 „Roztocza” wybrała sobie na patrona Janka Wiśniewskiego. Takich przypadków było więcej i nie był to zwyczaj tylko lubelski. Jeśli mowa o czasopismach lubelskich, to warto wspomnieć o opuszczonym przez Kamińską pisemku „W. i K. Wiadomości i komentarze” wydawanym przez NSZZ „Solidarność” Regionu Środkowo-wschodniego. Pierwszy numer ukazał się z datą 21 I 1982 r. (4°, powiel., obj. s. 2), wydanie specjalne (1) identycznego formatu i objętości wyszło z datą 25 V 1982 (druk: Wolna Drukarnia im. Konstytucji 3-go Maja, nakł. 4000 egz.). Natomiast 1 nr tygodnika „Pierwiosnek” (poz. 804) ukazał się z datą 21 II 1982 jako „Pismo Samodzielnej Grupy „Solidarności” im. Zofii Grzyb” w 4° o obj. 2 kart jednostronnie powielonych i w nakładzie 4000 egz., nr 2 wyszedł z datą 28 II 1982 (obj. s. 4).

Równocześnie z pracą Kamińskiej ukazały się *Materiały do bibliografii druków zwartych wydanych poza zasięgiem cenzury 1982-1986* Józefa Gajewskiego (pseudonim?) w wydaniu krakowskiej Oficyny Literackiej². Gajewski uzupełnił i poprawił spis druków wydanych pomiędzy 13 XII 1981 r. a 22 VII 1983 r., sporządzony przez

Witolda Pileckiego (pseudonim pierwszego bibliografa drugiego obiegu w Polsce), oraz samodzielnie opracował wykaz publikacji od 22 VII 1983 do końca 1986 r. Całość składa się właściwie z pięciu oddzielnych zestawień rocznych w jednym tomie i obejmuje łącznie z aneksem 2349 pozycji. Zmusza to korzystających z tej pracy do pięciokrotnego poszukiwania każdej pozycji. Niewiele pomoże indeks, który zamiast numeru pozycji podaje tylko stronę, na której poszukiwane hasło można znaleźć. Nawet gdyby bibliografia powstała jako kumulacja zestawień rocznych, należało te roczne zestawienia połączyć i opisać w jednym układzie alfabetycznym. O drukach wydanych w poszczególnych latach mógłby informować użytkownika indeks chronologiczny.

Jak wiadomo, o wartości informacyjnej i sprawności bibliografii decyduje w znacznym stopniu liczba indeksów. Bibliografie ogólne, zestawiające piśmiennictwo z różnych dziedzin wiedzy, wymagają indeksu rzeczowego; zwykle jest to indeks przedmiotowy. Brak tych indeksów w obu wymienionych tu bibliografiach obniża ich wartość jako ewentualnego wkładu do bibliografii narodowej, opisującej także druki wydane poza cenzurą. W indeksie wydawców Gajewski obok nazw wydawnictw umieścił, przez nieporozumienie, niektóre tytuły serii wydawniczych, m.in. te, których nazwa rozpoczyna się od słów „Biblioteczka” i „Biblioteka”. Każdy z tomów wydanych w ramach takiej czy innej serii miał swojego wydawcę, którego nazwa była identyczna z tytułem tej serii. Obie wymienione bibliografie dotyczą tego samego okresu (Gajewski opisuje druki wydane w czasie o sześć miesięcy

² Ss. XI, 247, 1 nlb. Archiwum „Solidarności”, t. 19. Seria: Relacje i Opracowania.

dłuższym), obie notują też bardzo zbliżoną liczbę druków i wzajemnie się uzupełniają. Na przykład: Kamińska opisuje dwadzieścia pozycji dotyczących Jana Pawła II (przedmiotowych), Gajewski tylko dziesięć. W przypadku Józefa Mackiewicza jest odwrotnie: u Gajewskiego dwadzieścia tytułów książek tego pisarza, u Kamińskiej – szesnaście.

Bibliografię czasopism (tytułów czasopism) wydawanych przez „Solidarności”: Niezależnego Zrzeszenia Studentów i Niezależnego Ruchu Harcerskiego, wydawanych w okresie jawnej działalności NSZZ „Solidarność” opracował Adam Konderak – *Bibliografia prasy „Solidarności” 28 VIII 1980 – 12 XII 1981*³. Praca powstała przed kilku laty, w warunkach utrudnionego przez stan wojenny dostępu do zbiorów, głównie prywatnych, ponieważ biblioteki naukowe, poza nielicznymi wyjątkami, takiej prasy nie gromadziły. Te okoliczności zdecydowały, że Autor zarejestrował tylko 425 tytułów, co stanowi – jak sam twierdzi – około trzecią część wydawanych wówczas czasopism tego rodzaju. Najwięcej wychodziło ich w Warszawie – Konderak notuje 49 tytułów, Kamińska (za okres 13 XII 1981 r. – 31 XII 1985 r.) – 324, w Lublinie odpowiednio: Konderak – 41 i Kamińska – 46; w Gdańsku – 35 i 101, w Krakowie – 28 i 136, we Wrocławiu – 25 i 167, w Katowicach – 21 i 44, w Poznaniu – 19 i 67, w Łodzi – 16 i 39, oraz w Szczecinie – 16 i 49. Z powyższego zestawienia wynika, że opuszczone przez Konderaka czasopisma wychodziły przede wszystkim

w Warszawie, Wrocławiu, Krakowie i Gdańsku, mniej w Poznaniu, Łodzi i Szczecinie. Być może dotyczy to również sytuacji w małych miastach i miasteczkach, gdzie ukazywały się zwykle jeden lub dwa tytuły. W drugim, uzupełnionym wydaniu należałoby zwrócić szczególną uwagę na datę ukazania się pierwszego numeru, a w przypadku pojedynczych egzemplarzy oznaczyć numer i datę, z jaką się ukazał.

Jedyną bibliografią oficjalną jest opracowanie powstałe w ramach tzw. programu resortowego „Funkcjonowanie mechanizmów politycznych w socjalizmie (teoria i praktyka)”, noszące tytuł: *Wydawnictwa historyczne drugiego obiegu w Polsce. Materiały do bibliografii adnotowanej za lata 1980-1987*⁴ autorstwa Krzysztofa Łabędzia. Praca rejestruje 545 pozycji, od przedruków wydawnictw sprzed roku 1939, poprzez liczne wznowienia wydawnictw z Paryża i Londynu, do prac oryginalnych, wydanych po raz pierwszy w drugim obiegu. Interesujące jest zestawienie problematyki, jaką te książki przedstawiają: wydarzenia w Polsce 1945-1981 – 53 pozycje, Polacy w ZSRR – 39, AK – 37, opozycja w Polsce – 31, myśl polityczna – 30, stosunki polsko-sowieckie – 27, wojna polsko-rosyjska 1918-1920 – 22, tyle samo stalinizm i sprawa polska w II wojnie światowej, komuniści – 12, PPS – 17, PSL – 10, narodowa demokracja – 7, PZPR – 13. Wśród polityków zdecydowanie przoduje J. Piłsudski – 29 pozycji, S. Mikołajczyk – 8, W. Sikorski – 7, R. Dmowski – 4. Kościołowi katolickiemu poświęconych jest 20 po-

³ Lublin 1990, Oficyna Wydawnicza Fundacji Solidarności Regionu Środkowo-wschodniego, ss. 156.

⁴ Warszawa 1989, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, ss. 399, 1 nlb.

zycji, kard. S. Wyszyńskiemu – 5, katolikom świeckim – 7.

Najstarszą z bibliografii, na którą należałoby tutaj zwrócić uwagę, jest *Polish Dissident Publications: an Annotated Bibliography*⁵. Jej zasadniczą część stanowi adnotowany (czasem bardzo obszernie) spis treści 22 luźnych numerów czasopism opozycyjnych z lat 1976-1980: 31 numerów „Robotnika”, 13 – „Głosu”, 6 – „Pulsu”, 19 – „Solidarności Strajkowej” ze Stoczni Gdańskiej, pojedynczych numerów „Polityki Polskiej”, „Bratniaka”, „Aspektu”, „Opinii”, „Spotkań”, „Zapisu”. Część druga to krótkie omówienie 20. książek wydanych bez cenzury w latach 1976-1979: od *Wspomnień z Kazachstanu* ks. W. Bukowskiego, *Rozważań o wojnie domowej* P. Jasienicy i *Cyrku* P. Wierzbickiego do wydawnictw Konwersatorium Doświadczenie i Przyszłość, Polskiego Porozumienia Niepodległościowego i KSS KOR. W dalszej kolejności znalazły się dokumenty programowe, deklaracje i oświadczenia, m.in. Klubu Samoobrony Społecznej, Klubu Samoobrony Chłopskiej, KSS KOR, Komitetu Założycielskiego WZZ, Ośrodka Myśli Ludowej, Komitetu Samoobrony Ludzi Wierzących z Podlasia, KPN, ROPCzio, Ruchu Młodej Polski, SKS-ów, Instytutu Katyńskiego w Polsce. Zamieszczono też dokumenty dotyczące strajków głodowych w Warszawie i Podkowie Leśnej oraz przypadków M. Chojeckiego, J. Kozłowskiego, M. Kozłowskiego, K. Moczarskiego, K. Świtonia i E. Zadrożyńskiego. Celem wydawnictwa było raczej zasygnalizowanie bogactwa ruchu dysydenckiego w Polsce, różno-

rodności ugrupowań i ogłaszanych przezeń publikacji, aniżeli ich systematyczne opracowanie. Warto może i tutaj zauważyć odnotowanie 66 pozycji dotyczących Jana Pawła II, których nie uwzględniają W. Gramatowski i Z. Wilińska w swym opracowaniu *Jan Paweł II. Bibliografia polska 1978-1983*⁶.

W *Leksykonie opozycji politycznej 1976-1989* Dariusza Cecudy⁷ nowością jest wykaz prawie 300 organizacji politycznych i „ważniejszych – zdaniem Autora – programów ogłaszanych w latach 1976-1989”. Niestety selekcja dotyczy również i partii politycznych oraz całej części drugiej *Leksykonu*, poświęconej wydawnictwom i czasopismom bezdebitowym. Brak tu m.in. programu Niezależnego Ruchu Chrześcijańsko-Społecznego, programu PPN z 1976 r., deklaracji Porozumienia Demokratów Polskich, programu „Ruchu” – organizacji założonej jeszcze w roku 1965, deklaracji „U progu” ogłoszonej przez organizację o tej samej nazwie. Wśród partii politycznych, organizacji społecznych i związkowych wymienionych przez Autora nie znajdziemy takich haseł, jak Międzyzakładowy Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność”, Ośrodek Prac Społeczno-Zawodowych NSZZ „Solidarność” Region Małopolska, Sieć, Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w Gdańsku, Ośrodek Myśli Ludowej, Instytut Katyński w Polsce, Krąg Instruktorów Harcerskich „Zawisza” im. Andrzeja Małkowskiego, Polsko-Ukraińska Grupa Polityczna „Dialogi” i wiele innych. Kryteria stosowane przy doborze haseł nie są jasne. Nie można chyba zaliczyć

⁵ Redaktor Joanna Preibisz, New York 1982, ss. XXXIV, 382.

⁶ Fundacja Jana Pawła II. Ośrodek Dokumentacji Pontyfikatu, Rzym 1987, ss. 577.

⁷ Warszawa 1989, BIS, ss. 222, 2 nlb.

do mniej ważnych MKS-u ze Stoczni Gdańskiej, jego 21 postulatów, Międzyzakładowych Komitetów Założycielskich NSZZ „Solidarność”, Komisji Krajowej, Krajowej Komisji Porozumiewawczej. Czy „Zwrot” i „Libertas” są mniej ważne od „Spotkań”? Cenne są natomiast informacje o czasopismach powstałych w drugim półroczu 1986 r. i później. Cecuda wymienia m.in.: „Dialogi”, „Dwadzieścia jeden”, „Europa”, „Horyzont”, „Informator Wydawniczy”, „Inicjatywy”, „Notatnik Polityczny”, „Nowa Gazeta”, „Myśl Niezależna”, „Słowo Niepodległe”, „Wolność i Pokój”, „Zero”. Nie zna wydawanego przez lubelską LDP „N” kwartalnika „Opinie ukraińskie”. Wymienione na s. 191 czasopismo ukraińskie to oczywiście „Sučasnist” (Współczesność).

*

Jakie są potrzeby dokumentacyjne w zakresie bibliografii druków wydawanych poza cenzurą? Przede wszystkim potrzebna jest rejestracja dorobku wydawniczego druków zwartych i ciągłych z okresu 1976-1981 oraz wydanych od połowy 1986 r. do przełomu 1989/90. Następny etap to bibliografia zawartości czasopism opozycyjnych 1976-1990. Konieczna jest przede wszystkim bibliografia ogólna. Niezależnie od tego można by rozpocząć prace nad zestawieniem piśmiennictwa dotyczącego literatury, myśli politycznej, stosunków z sąsiadami czy innych wybranych problemów poruszanych w prasie wydawanej poza cenzurą. Potrzebne wydają się również zestawienia zawartości czasopism wydawanych w regionach, w poszczególnych miastach, przez opozycyjne organizacje czy partie polityczne. Niezbędne są też

zestawienia zawartości poszczególnych czasopism, zwłaszcza bardziej znanych, ukazujących się najdłużej. Ułatwiłoby to prace monograficzne dotyczące piśmiennictwa drugiego obiegu.

Przykładem do naśladowania może tu być monografia W. Bogaczyka *Problematyka religijna w prasie wychodzącej poza zasięgiem cenzury w latach 1976-1980*⁸. Bibliografia zawartości czasopism powinna uwzględniać również pisma typowo informacyjne (różnego rodzaju biuletyny) po to, aby ułatwić ustalenie kolejności wydarzeń, treści uchwał czy deklaracji. Jak wiadomo, archiwa „Solidarności” zostały w znacznym stopniu zniszczone przez milicję po wprowadzeniu stanu wojennego, stąd odnalezienie opublikowanych wersji wydaje się być nakazem chwili.

Zagadnienie następne to bibliografia druków ulotnych. Nie było ich tak wiele jak w okresie Powstania Styczniowego, w czasie ostatniej wojny czy po roku 1944. Ukazywały się one szczególnie w okresie strajków w lipcu i sierpniu 1980 r., w pierwszych tygodniach istnienia „Solidarności”, po wprowadzeniu stanu wojennego (np. odezwa *Co robić* z 16 XII 1981 r. podpisana przez Z. Janasa i W. Kulerskiego). Ani Kamińska, ani Gajewski druków ulotnych nie uwzględniają. Ukoronowaniem pracy nad bibliografią druków niezależnych 1976-1990 byłyby opracowane oddzielnie, scalone spisy druków zwartych i ciągłych.

Dziesiąta rocznica powstania „Solidarności” jest dobrą okazją do zwrócenia uwagi na potrzebę rozpoczęcia pracy nad bibliografią przedmiotową Związ-

⁸ Lublin 1989, Lubelskie Wydawnictwo NZS, ss. 102.

ku. Najlepsze wyniki dałaby, jak się wydaje, równoległa praca w trzech grupach: piśmiennictwo krajowe (oficjalne i poza cenzurą), polonijne i obce. Niezależnie od podziału zebranego materiału, co jest sprawą późniejszą, konieczne będzie wyodrębnienie piśmiennictwa dotyczącego Lecha Wałęsy.

Potrzeby w zakresie bibliografii to jedna strona zagadnienia. Stworzenie odpowiedniego warsztatu do badania roli, jaką „Solidarność” odegrała i odgrywa w dalszym ciągu w kraju i w Europie, wymaga zainteresowania się także sprawą zbierania i gromadzenia relacji i wspomnień ludzi zaangażowanych w jej działalność. Jest to o tyle ważne, że działalność ta często była prowadzona w konspiracji i nie pozostawiła źródeł aktowych, część działaczy wyjechała na stałe z kraju. Ponadto trwa planowa, jak się wydaje, akcja „oczyszczania” archiwów policyjnych i wojskowych. Nie wiadomo, jak dalece jest posunięta ta bezprecedensowa działalność. Nie można wykluczyć, że historycy będą mieli do dyspozycji policyjne i sądowe akta rosyjskie, niemieckie czy austriackie sprzed 1918 r., akta niemieckich władz okupacyjnych cywilnych i wojskowych – natomiast akta wytworzone po roku 1944 będą odpowiednio przebrane lub zniszczone w całości.

Potrzeba zbierania relacji wymaga

opracowania odpowiednich kwestionariuszy i instrukcji. Planową akcję zbierania takich relacji należałoby rozpocząć już dzisiaj. Być może celowe byłoby również ogłoszenie konkursu na wspomnienia, i to nie tylko dla działaczy opozycyjnych, ale i PZPR, policji, wojska. Należałoby pomyśleć o powołaniu ośrodka badawczego w Gdańsku lub w innym mieście oraz kilku co najmniej ośrodków regionalnych. Każdy z nich, niekoniecznie centralny, mógłby inicjować i koordynować badania nad rolą, jaką odegrała „Solidarność”. Wyniki tych badań mogłyby być publikowane w specjalnie powołanym do tego czasopiśmie, w którym znalazłoby się miejsce na materiały źródłowe, dyskusje, kronikę. Każdy ośrodek badawczy powinien mieć do dyspozycji odpowiednio zorganizowaną i zaopatrzoną bibliotekę. Zaniedbana jest sprawa archiwum, a raczej archiwów „Solidarności”. Nie należy, jak się wydaje, dążyć do zbytnej centralizacji: archiwum Komisji Krajowej powinno pozostać w Gdańsku, archiwa regionalne w siedzibach regionów, większych komisji zakładowych w zakładach, jeśli tylko znajdą tam odpowiednie warunki.

To tylko niektóre postulaty wobec „Solidarności” (czy nie byłoby celowe powołanie np. muzeum Związku?), byłoby ogromną stratą gdyby okazała ona obojętność wobec własnej historii.